

LANTOS CSABA

Polgárság és vagyonosodás

A világ ma nem olyan, mint harminc vagy negyven évvel ezelőtt volt. Nagyon sok ország, és benne nagyon sok nép fejlődött az elmúlt évtizedekben rengeteget. Soha nem élt még ennyi ember a Földön – ez persze közhely. Soha nem éltek ilyen hosszán, mint ma – ez is viszonylag közismert. Ám azt is állítom, hogy az emberiség még sohasem élt ilyen jól és kényelmesen. Nincs tömeges éhínség és tömeges járványok, az emberek viszonylag jóllakottak.

Nem akarom azt állítani természetesen, hogy kitört az általános jólét, és a világon beköszöntött a sokak által áhított béke és jómód. Ez nyilvánvalóan nem igaz. Mint ahogy Francis Fukuyama elhíresült állításáról – eljött a történelem vége: a világon a liberális demokráciák totális győzelmét és elterjedtségét semmi sem kérdőjelezheti meg többé – szintén bebizonyosodott az elmúlt húsz évben, hogy nem egészen úgy alakultak a dolgok...

Ettől függetlenül – bár nyilván nem teljesen függetlenül – az alapvető tendenciák nem változtak. A globális verseny nagyobb jólétet hozott, miközben az is igaz persze, hogy – újra – nagyon jelentősen megnöttek az egyes társadalmakon belüli különbségek. A felső osztályhoz tartozók sokkal gazdagabbak lettek, és az összjövedelem nagyobb hányada fölött rendelkeznek, mint korábban.

Témánk szempontjából a gazdagodás, vagyonosodás összességében pozitív folyamatként fogható fel, hiszen a polgárosodás-

nak, a polgári lét kialakulásának alapvető tétele, hogy a polgárok vagyonnal és jövedelemmel rendelkezzenek. Komoly tudósok különféle definíciókat adtak arra a kérdésre, hogy mi a polgár, ki a polgár.

Mintegy minimumként elfogadhatjuk, hogy a polgárság fogalmához valamifajta megtakarításállomány, valamekkora jólét definíciószerűen szükséges. Ennek hiányában egyszerűen elképzelhetetlen a polgári ethosz szerinti életmód és életvitel kialakítása és folytatása. Nincstelen, vagy a napi megélhetéssel küzdő emberek tartósan nem élhetnek polgár módra – bármilyen cinikusan hangzik is. Ugyanakkor ez természetesen nem jelenti azt, hogy aki gazdag (akár nagyon gazdag!), az szükségképpen polgár is. Közel sem.

Nálam hozzáértőbb szerzők e kötetben alaposan körbejárják majd a kérdésnek ezt a kulturális vonatkozását; a következőkben én ezért szándékosan leszűkítem az általam tárgyalandó területet a polgárság és a vagyon, a megtakarításállomány kérdéskörére.

A fejlett világnak mondott térségekben és országokban évszázadok óta halmozódik a vagyon. Ugyanakkor közel sem lehet mondani, hogy egy lineáris függvény írná le jól ezt a vagyonygyarapodást. A kapitalizmus egyik nagy erőssége éppen ez: a versenyben korábban született vagyonok elporladhatnak, míg a „semmiből” új vagyonok keletkeznek. Jelentős az átrendeződés, ahogy Schumpeter találó meghatározása leírja ezt a folyamatot: a teremtő rombolás a kapitalizmus lényege.

Véleményem szerint éppen ez a közelmúltbeli sztár(jelölt) közgazdász, Thomas Piketty legnagyobb tévedése: statikusnak fogja fel a vagyonos réteg helyzetét. Ami összességében természetesen igaz, csakhogy történelmileg rövid időszakok alatt óriási belső átrendeződések mennek végbe a vagyonosok társadalmi helyzetében, státusában.

A *Forbes* magazin szerint a világ tíz leggazdagabb emberéből a fele maga érte el sikereit, és alapította dollármilliárdokat hozó cégét. A tizből mindössze hárman vannak, akik már harminc év óta szerepelnek a listán – jelenleg 40 Mrd USD vagyon kell ahhoz, hogy ide valaki bekerüljön.

Ez irdatlan sok pénz, bár nem árt, ha tudjuk, hogy jelenleg a világon 2325 dollármilliárdos él. A magazin tavaly szenzációként tálalta felismerését, hogy ezek között van már egy hazánkfia is – ezzel mi is bekerültünk az elit klubba, legyünk büszkéek rá. Persze a ránk mindig jellemző józansággal (szkepticizmussal) tegyük gyorsan hozzá: a hozzánk sok tekintetben talán a leginkább hasonlító cseheknél hat ilyen polgártárs él.

Mindenesetre általános tendenciaként megfogalmazhatjuk, hogy amint a vagyon jelentősen nőtt, úgy a vagyonosok száma is jelentősen nőtt és változott. Mértékadó statisztikák a Föld lakóinak vagyonát 250 000 milliárd dollárra teszik. Ez a vagyontömeg természetesen nagyon egyenlőtlenül oszlik el. A már említett több mint kétezer milliárdoson felül további 34 millió ember mondhatja el magáról, hogy dollármilliomos. Ők együtt birtokolják a vagyon 45%-át, miközben a globális népesség mindössze 0,5%-át alkotják. Jelenleg még Észak-Amerika, Európa és Japán adja a vagyonosok legnagyobb részét. Ám Kína, India és Délkelet-Ázsia más térségei élenjárók a globális vagyon átrendeződésének folyamatában.

Annyit mindenképpen érdemes megjegyeznünk, hogy a flow jellegű változásnál biztosan lassabb lesz a stock jellegű tényezők változása. Így Kína valószínűleg sokkal hamarabb átveszi az USA-tól a világ legnagyobb gazdasága címet (ezt általában az éves GDP értékével szokták leginkább kifejezni), mint ahogy a világ gazdaságának legnagyobbjává lépne elő – ha valaha ez utóbbi bekövetkezik egyáltalán.

Vásárlóerő-paritás tekintetében egyébként éppen a közelmúltban hagyta le a kínai GDP az amerikaiét, ám miután az alkal-

mazott devizaárfolyamok nagy mértékben befolyásolják ezeket a számításokat, és a kínai lassulás – valamint a világban és a világgazdaságban bekövetkezett, számos, itt nem érintendő egyéb változás– miatti (hideg) valutaháború magas volatilitást vitt bele a paritásokba, ezért mértékadó források nem is hangsúlyozzák ezt a tényt.

Jóllehet abban viszonylagos konszenzus van a kutatók között, hogy Kína biztosan lehaladja az USA-t a GDP tekintetében a következő évtizedekben, arról már eltérő véleményeket lehet olvasni, hogy India is beéri-e vajon. Az elmúlt évtizedek folyamatait vizsgálva nehéz elképzelni, hogy ez ne következzen be.

Indiában rendkívül gyors népességnövekedés ment végbe az elmúlt évtizedekben, és a gazdaság is folyamatosan bővült – igaz, nem a kínai dinamikával. Elképesztő belső migráció volt megfigyelhető, az urbanizáció hatalmasat lépett előre. Ugyanakkor ez a szubkontinens méretű ország a legszélsőségesebb vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek hazája. Bár ez kevésbé ismert tény, de jelentős nagyságú módos, jólétben élő osztály él Indiában, akik vagyon, jövedelem, nemzetközi kapcsolatrendszer, de akár kulturális fogyasztás alapján is a polgári értékrendbe tartozónak mondhatják magukat.

A világ tehát átrendeződőben van. Vannak olyan új térségek, amelyekre nemhogy a XIX. század végén nem gondoltak – hiszen például éppen gyarmati korszakuk csúcspontján álltak – a polgárság definícióján gondolkodó „nagyok”, hanem még a XX. században sem foglalkoztunk velük kellő mélységgel. Márpedig ez – amint látjuk – nem a jövő kihívása. Alapvetően úgy vélem, hogy itt Európában multhatatlanul keveset foglalkozunk a globális tendenciákkal: befelé, a saját világunk felé fordulunk még mindig. Pedig a világ feltartóztathatatlanul megváltozott, és változik tovább, mint ezt India példájával érzékeltettem.

Továbblépve elmondhatjuk, hogy jóllehet Európa – elsősorban annak nyugati fele – adja a világ jómódú részének még mindig

a közel 40%-át, e tekintetben (is) jelentősen le van szakadva közép- és kelet-európai térségünk. Egész egyszerűen nem mérhetünk ugyanazon normák és elvárások szerint, mert itt több mint negyven éven keresztül egy olyan állam-„vallás” volt érvényben, amely a polgári eszmény tagadásán alapult, és amely még a legnyitottabb változatában is hivatalosan a vagyonosodás ellen dolgozott.

Térségünk ezért nagyjából egyforma, rendkívül nivellált életformájú, életmódú, sőt még vágyképeikben sem túlságosan különböző emberekből állt, akik között jelentős vagyoni differenciálódás nem volt, nem lehetett. Természetesen ez erős fenntartásokkal kezelendő állítás, de annyi mindenképpen belefér talán, hogy a nyugat-európaihoz hasonlító vagyoni-jövedelmi elit, de még felső középosztály sem volt ezekben az országokban a rendszerváltást megelőzően.

Éppen hazánk jelent bizonyos mértékben ha nem is kivételt, de némi finomabb rajzolatot igénylő területet, hiszen itthon a '80-as évek elejétől felnőtt és működött az első vállalkozói generáció, amelynek tagjai némi vagyont is felhalmoztak már, mire a rendszerváltáshoz elértünk. Ez a külföldön előszeretettel gulyáskommunizmusnak nevezett, élhetőbb változatú „létező szocializmus” magasabb szintű fogyasztást engedett meg, és még némi megtakarítás felhalmozását is lehetővé tette. Ez egyfajta újabb keletű fél-polgárosodáshoz vezetett, bár leginkább a Kádár-rendszerben soha teljesen ki nem veszett kispolgári attitűd fennmaradásának kedvezett. A rendszer alaptermészete ettől persze nem változott, nem különbözött a többi ide tartozó országtól, az önszerveződést, a civil életet keményen tiltotta – hogy aztán a legutolsó években ebben is oldódás következzen be.

Térségünk e nagy homogenitásából egy szempontból biztosan kitűntünk: nálunk volt messze a legnagyobb az államadósság, különösen a külső államadósság. A rendszerváltást követően többen megkísérelték feltárni, hogy miért és hogyan alakult ki ez a jelen-

tős adósság. Az általánosan elfogadott nézet szerint az adósság felhalmozódásának a végső oka a helytelen gazdaságpolitikai válasz volt a '73-as első olajárrobbanásra, amelyet egy világszintű kartell, az OPEC felállítása idézett elő. Az olajárak elszabadulása szignifikáns cserearányromlást idézett elő, amelyet csak jelentős kiigazítással lehetett volna kezelni. A másik opció volt a külföldi hitelfelvétel, amelynek felhasználásával modernizálni kívánták a gazdaságot. A '68-as gazdasági reform korábbi visszafordítása után a tervgazdasági illúzió újra hatásos ideológiának bizonyult. Ahogy azóta is a legtöbb közgazdász tartja: a felvett hitelek helytelen beruházásokra, és még inkább a rendszer valós gazdasági teljesítményét meghaladó túlfogyasztásra „égették el”.

Néhány elemzés emellett kimutatta, hogy a 20 Mrd USD körüli államadósság egy része bizonyosan az úgynevezett baráti országok (Angola, Vietnam, Kuba stb.) megsegítését szolgálta. Ezeket a pénzeket feltehetően a birodalmi központban osztották el, és, hacsak nem feltételezzük, hogy a szovjet elvtársak valamiért éppen ránk neheztelve aránytalanul többet allokáltak ránk, azt hihetjük, hogy ez a procedura a birodalom szolgálatába állított gyarmati erőforrás-kiszipolyozás máshonnan ismerős formáját öltötte. A különböző szerzők 3 és 5 Mrd dollár közé teszik az ily módon felhasznált összeget, szerepe tehát nem lényegtelen: a teljes magyar adósságállomány 15-25%-át jelenthette. Ám ennyit valószínűleg a cseheknek is viselniük kellett.

Egy nemrég megjelent írás szerint nem a túlfogyasztás, hanem a helytelen időzítésű és deviza-összetételű adósság felvétele jelentette az igazi bajt. A tanulmány következtetése szerint az akkori jegybanki vezetés kétszer is ugyanabba a csapdába esett bele, mint a magyar háztartások a 2000-es években a svájci frank alapú hitelekkel. Azaz a kamatillúzió csapdájába: az alacsony kamat mellett felvett hitel devizanemében egy jelentős paritásromlás bekövetkezte lényegesen magasabb erőforrás kivonását jelentette, mint azt eredetileg tervezték.

Bár a szerzők valószínűleg túloznak, amikor a jegybank függetlenségének retrospektív visszavetítésével operálnak, akár-hogy történt is a pénzek felhasználása, egy dolog bizonyos: a rendszerváltáskor a miénk volt a legnagyobb adósságállomány. Minthogy már akkor is kis, nyitott gazdaság voltunk, ez a jelentős küladósság determinálta a gazdaságpolitikai mozgásteret.

Illusztrációképpen említhetjük, hogy az ország akkori exportteljesítménye kb. ötöde volt a mainak. A rendszerváltás körül a Szovjetunió szétesése és perifériájának meggyengülése miatt elvesztettük exportpiacainkat, ami lényegében azonnali fizetési-képtelenséget idézett elő.

Trianon, a nagy gazdasági világválság, a második világháború utáni szétvert, kirabolt ország, a külföldi adósság brutális növekedése a '70-es évek második felében, majd a '80-as évek elején, ami elvezetett az IMF-be való belépéshez – hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy az ország a XX. század végére gyakorlatilag ötször került csődbe vagy a csődöt közvetlenül megelőző helyzetbe.

A külföldi hitelezők szemében *ceteris paribus* bizony ez a magyar adósság évszázados története. Vissza is tükröződik ez azokban a hozamokban, amelyeket meg kell fizetnünk külföldi adósságunk után. A nyugat-európai, de még a dél-európai országokhoz képest is ez bizony egy lényeges komparatív hátrány. Ezért is nagyon sokat számít nálunk (is), hogy ki és hogyan finanszírozza az államadósságot. Ám ez a kérdés már átvezet a háztartási megtakarítások alakulásához.

Magyarország (akármekkora területű és akármilyen államformájú országról beszéljünk is az elmúlt százötven évben) alapvetően belföldi megtakarításokból nem volt képes finanszírozni gazdasága fejlődését. Természetesen ez is elég erős állítás, nem árt némileg árnyalni. Voltak olyan periódusok is ebben az időszakban, amikor nem vettünk föl külföldről hiteleket, illetve nem

érkezett az országba jelentős tőkebefektetés külföldről sem közvetlen külföldi tőkebefektetés, sem magyar vállalatok (akár többszöröse) megvásárlása formájában. Ezek a periódusok azonban az elmúlt másfélszáz évben inkább a kivételek közé tartoztak és tartoznak. Nem vettünk föl hiteleket (mert nem kaptunk), és nem ruháztak be nálunk külföldiek, mert bezárkóztunk.

A kiegyezés után következett egy hosszabb időszak, amikor döntően közvetlen tőkebefektetések formájában érkezett az országba a külföldi tőke. Ráadásul a tőkével együtt viszonylag nagy számban jöttek kívülről tőkéses és vállalkozók. Vegyük észre, hogy az 1990-es években hasonló folyamat ment végbe. Jelentős számú külföldi érkezett az országba: kalandvágyó fiatal emberek néhány tízezer fős csoportja telepedett le akkor főként Budapesten. Magukkal hozták szakértelmüket, munkakultúrájukat, nemzetközi kapcsolatrendszerüket. Messze nagyobb jelentőségű volt ez a két periódus, mint az pusztán a számokból, a külföldről beáramlott FDI (*foreign direct investment*) adatokból látszik. Ezt a két időszakot és a bezárkózást leszámítva hazánk külföldről felvett hitelekből finanszírozódott. És éppen ebben történt egy igazi fordulat a közelmúltban!

A magyarországi megtakarításállomány 2009 második feléve óta – egymást követő hét éve – nő, s ez már gazdaságtörténeti szempontból is említésre méltó időszak: a háztartások újra nettó megtakarítókká váltak, és évente a GDP több mint 5%-át „teszik félre”, takarítják meg. Azóta nem a külföld finanszíroz minket, hanem fordítva, az ország devizapozíciója látványosan megjavult! Ez a jelentős mérlegkiigazítás úgy ment végbe, hogy közben a társadalmi – amúgy közel sem erős – közmegegyezést nem rúgták fel, nincsenek lázadások. Véleményem szerint ez annak első jele, hogy kezd kialakulni egy polgári réteg, amely hajlamos a kiszámíthatóságra, az előrelátásra, a tőkeakkumulációra.

A magyarországi háztartási megtakarítások ezekben az években haladták meg a GDP mértékét, ma közel 1,2-szerese már a magánemberek pénzügyi vagyona az új értékteremtésnek. Ez közel 40 ezer Mrd Ft. Ám úgy érthetjük meg igazán ennek az akkumulációnak a mértékét, ha tudjuk, hogy ez az 1995-ös szintnek reálértéken a 2,7-szerese!

Két évtized alatt – annak ellenére, hogy több válságot és megszorítási hullámot is megértünk ebben a periódusban, hogy enyhén szólva is nagyon változó volt a gazdaságpolitika színvonala és eredményessége, hogy a jövedelmek közel sem emelkedtek reálértékben ilyen mértékben (sőt: volt egy hosszú periódus, amikor egyenesen süllyedtek) – nos, mindezek fényében kell igazán értékelnünk a fenti teljesítményt.

Azt állítom tehát, hogy bekövetkezett a polgári fordulat Magyarországon: az emberek megtakarítanak, felhalmoznak. Természetesen ez a társadalomnak arra a részére igaz, amely egyáltalán képes és hajlandó megtakarítani: ez nagyjából a középosztály, és attól felfelé, a lakosság bő egyharmada.

Jó megközelítést nyújt a magyar háztartások megtakarításának felső szegmenséről a Magyarországon tevékenykedő privátbankok teljesítménye. Az összesített jelentés szerint 47 ezer ügyfél 3300 Mrd Ft vagyonát kezelik ezen intézményekben. Azaz a pénzügyi megtakarítások állományának 8,5%-át a megtakarításokkal rendelkezők kb. 1,5%-a tartja a kezében. Az egy ügyfélre jutó átlagvagyon nem éri el a 70 millió Ft-ot ebben a legfelső vagyoni szegmensben. Ha megnézzük ennek a szektornak a fejlődési trendvonalát, akkor azt találjuk, hogy 2005-ben a privátbankárokra bízott vagyon még nem érte el az 1000 Mrd Ft-ot, amíg az ügyfelek száma meghaladta a 21 ezret. Azaz akkor az egy ügyfélre eső kezelt vagyon 43 millió Ft volt. Reálértéken az egy ügyfélre jutó vagyon nem sokat nőtt az elmúlt tíz évben.

Miközben azt tapasztaltuk, hogy a megtakarítással rendelkezők felső 1-1,5%-ának a magyarországi bankoknál elhelyezett

pénzügyi megtakarításállománya csak szerény mértékben nőtt, addig a top százba tartozó milliárdosok összvagyonja jelentősen „hízott”, mára meghaladja a 2600 Mrd Ft-ot. Jelenleg a mértékadó, ilyen jellegű listákra való feliratkozáshoz legalább 6 Mrd Ft vagyon kell – azaz valamivel kevesebb, mint 20 millió euró. Ugyanakkor a vagyonnal bíró elit tagjai között is megfigyelhető a vagyoni olló nyílása, szűkül a top 1000-ben a stabil és aktív inflow-val rendelkezők aránya.

Mértékadó vélemények szerint 1 millió euró fölötti pénzügyi megtakarítással kb. 12 ezer fő rendelkezik, míg 1 milliárd Ft fölötti megtakarítása kb. 800 honfitársunknak van.

Viszonylag kevesek vagyona gyarapszik reálértékben jelentősen, azoké viszont sokkal magasabb növekedési grádienssel, mint a megelőző időszakban. Kezd kialakulni egy olyan felső osztály – bár egyelőre még nagyon vékony szelet –, amely már európai léptékben is „focizik”. Nem egyedülálló jelenség tehát, hogy az első dollármilliárdosunk bekerült az elit klubba. Néhány tíz ember (család) igyekszik ugyanide. Ezenközben a régi vagyoni elit helyzete érdemben nem változik, vagyonuk reálértékben szerény mértékben nő. Akik képesek megőrizni a vagyonukat, azok számára a nyugat-európai felső-középosztálybeli lét, ha úgy tetszik, a polgárság kilátásai látszanak reálisnak.

Európai értelemben vett nagypolgárságunk ezekben az években alakul ki. Tagjai elsősorban kiváló állami kapcsolatok révén dinamikus fejlődő vállalkozásokat magukénak tudó üzletemberek. Mögöttük ott találjuk azt a körülbelül 12 ezer embert, akiket már bárhol a világon vagyonosoknak tekintenek, akiknek 1 millió euró fölötti pénzügyi megtakarításuk van.

Két dolgot tegyünk ehhez hozzá. Magyarország Európában első a tekintetben, hogy az emberek 93%-a saját tulajdonú ingatlanában, házában vagy lakásában lakik. Ráadásul nálunk viszonylag alacsony a jelzáloghitelek aránya: a deviza lakás- (jelzálog-) hitelek sikeres kivezetése után újra a nagy „dorbézolás”

előtti szintre csökkent a lakossági eladósodottság. Magyarán nálunk a megtakarítások aránytalanul nagy része nem bankok által megterhelt ingatlanokban van felhalmozva. Ez nem jelentéktelen nagyságrend. A különböző széles sávban szóródó becslések középértékeként az éves GDP mértékével megegyező mértékű vagyontömegekről beszélhetünk. Ha ennek pontos belső megoszlásáról nem rendelkezünk is megbízható statisztikákkal, annyi biztosan állítható, hogy a pénzügyi megtakarításokkal összevethető nagyságrendű vagyon áll ingatlanban. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a jelentős vagyontömeg (megtakarításállomány) lényegesen más mintázatú, mint a pénzügyi megtakarításállomány. Összességében talán nem túlzás azt állítani, hogy a terheletlen magántulajdonú ingatlan vagyont – és az esetleges átfedéseket is kiszűrve – legalább 20 ezer főre becsülhetjük azt a réteget, amely legalább 1 millió USD vagyonnal rendelkezik.

A másik szempont: nem mindegy, hogy dollárban vagy euróban fejezzük ki ugyanezt a számot. A lebegő valutaárfolyamok világát a 2000-es években ismerte meg az ország lakossága. Fenti gondolatmenetemben változtatva írtam hol dollárban, hol euróban a számokat – mikor milyen adatforrás állt a rendelkezésemre. Miután a cél nem a tudományos igény, sokkal inkább egy esszé formájában megírt, az alapvető tendenciákról beszámoló írás elkészítése volt, ennyi nagyvonalúság talán megbocsátható.

Összességében azt a következtetést vonnám le, hogy míg a Föld népességének kevesebb, mint 1,4 ezrelékét adjuk mi (Magyarországon lakó) magyarok – és részesedésünk megállíthatatlanul romlik –, addig a vagyonosnak tekinthető rétegünk még jóval ezalatt áll. Akárhogy számolunk is, legfeljebb fele, de inkább csak harmada a világtágnak. Ez bizony kifejezi, hogy a világnak nem a gazdagabb részébe tartozunk, és természetesen a szocializmus öröksége is benne van. Mindenesetre társadalmunkban az egyenlőtlenség – bármilyen meglepő is ez sokak-

nak – még mindig jóval kisebb, mint a világ legtöbb országában. Két dolog miatt érezzük nagyon bántónak ugyanakkor: egyrészt az elmúlt huszonöt évben a vagyoni különbségek nőni kezdtek, és ez mindenképpen feszítő érzésként jelentkezik. Másrészt a jó módúak táborán belül is jelentős a széttartás: a viszonylag kevés számú igazán gazdag gyorsulva távolodik. A bicikliversenyben a pelotonban lévők is hasonló keserűséggel érzékelik egyesek „szökési” kísérleteit. A mi bicikliversenyünknek viszont nincs befutója.